

Bijlage

1. Geomorfologie en bodemkunde

De archeologische verwachting voor de gemeente Deventer is in hoge mate gebaseerd op de landschappelijke en bodemkundige context van bekende archeologische vindplaatsen. Hieronder staat een korte samenvatting van de fysisch geografische kenmerken van de gemeente Deventer. Een uitgebreide onderbouwing van de fysisch geografische bouwstenen van de archeologische verwachtingswaarden is te vinden in het rapport *'...Die plaatsen, welke in de Douwelerkolk verdrongen zijn... Fysisch- en historische bouwstenen voor een archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer'*.¹

1.1 Geomorfologie

Het ontstaan van het natuurlijke landschap van de stad Deventer en de gemeente wordt beschreven in de rapportage bij de archeologische verwachtingskaart en voor een uitgebreide versie van deze beschrijving wordt dan ook verwezen naar het desbetreffende hoofdstuk in die rapportage.² Een korte samenvatting wordt hier gegeven.

Het natuurlijk landschap van de gemeente Deventer bestaat grotendeels uit dekzand. De basis van het landschap wordt gevormd door een Pleistoceen rivierlandschap. Als gevolg van opeenvolgende sedimentatie en erosie door afwisselend wind en water is in het pleniglaciaal (73.000 – 12.500 BP) een terrassenlandschap ontstaan. In het laat glaciaal (12.500 – 10.000 BP) is over dit terrassenlandschap als gevolg van (vaak lokale) verstuiving in de laatste ijstijd een pakket (jong) dekzand afgezet. Deze laag stuifzand vormde op de terrassen en in de oude rivierdalen kenmerkende ruggen en koppen, die goed geschikt waren voor akkerbouw. Vaak waren de dekzandruggen al vanaf de prehistorie door mensen in gebruik. De lager gelegen delen zijn minder intensief gebruikt en werden vaak pas in de volle of late middeleeuwen en nieuwe tijd bewoond. Drie van deze dekzandkoppen zijn ook tegenwoordig in de binnenstad nog zichtbaar, de Berg in het Bergkwartier, de Noordenberg en de verhoging ter hoogte van het Grote Kerkhof-Assenstraat.

Het gevolg van de afzetting van de grote hoeveelheid dekzand in het IJsseldal, was de vorming van een dekzandrug die als waterscheiding ging fungeren. Hierdoor stond het noordelijke deel van de IJssel bij Deventer niet meer in contact met de Rijn en werd door het IJsseldal alleen water van lokale beken naar het noorden afgevoerd. In de loop der tijd vond vernatting plaats, omdat de beken in het IJsseldal die naar het zuiden afwaterden door overstromingen uit het riviereengebied naar het noorden werden gestuwd. Hierdoor ontstond uiteindelijk tussen 350 en 600 een doorbraak in de waterscheiding en vanaf dat moment was (weer) sprake van een grote rivier in het IJsseldal. Het tijdstip waarop de waterscheiding doorbrak, is nog onbekend. Duidelijk is wel dat er in de prehistorie en de Romeinse tijd geen grote rivier door het IJsseldal stroomde.

Vanaf het doorbreken van de waterscheiding tussen 350-600 na Chr. tot het aanleggen van de dijken in de 14de eeuw stonden grote delen van het jonge dekzandlandschap onder invloed van de IJssel en andere lokale waterarmen. De IJssel was een meanderende rivier, waarvan de hoofdgeul zich insneed in oudere lagen en zich daarbij geleidelijk verplaatste. Hierdoor ontstond een brede stroomgordel met restgeulen. In perioden van hoog water trad de IJssel regelmatig buiten de oevers en de stroomgordel. Na de bedijking vanaf de 14de eeuw nam de invloed van de IJssel af, maar vonden nog wel af en toe dijkdoorbraken plaats. Het landschap bleef daarna nog wel blootstaan aan overstromingen van lokale beken.

¹ Willemse, *et al.*, 2013, hoofdstuk 3; 55-88.

² Willemse, *et al.*, 2013, hoofdstuk 4; 89-113.

Het bestemmingsplangebied

Het bestemmingsplangebied ligt in een rivierduinlandschap **afb. B1**. Het merendeel van het bestemmingsplangebied ligt op een laatglaciaal en/of vroeg holoceen duincomplex. De noordelijke rand van het bestemmingsplangebied ligt op een fluviaatle terrasrest met (jong) dekzandwelingen. Dergelijke hooggelegen terreinvormen zijn al vanaf de prehistorie in trek als bewoningsplaats. Op basis van de fysische geografie kent het bestemmingsplan een zeer hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten.³

1.2 Verwachtingswaarden op basis van fysische geografie

Uit de archeologische onderzoeken die plaats hebben gehad in de gemeente Deventer kunnen op grond van geomorfologische en geologische kenmerken en de bodemgesteldheid verschillende landschappen worden onderscheiden die ieder een eigen ontwikkeling en bewoningsmogelijkheden hebben gekend. De nieuwe verwachtingskaart heeft dan ook een sterk fysisch geografische basis, die recht doet aan de complexiteit van de ontstaansgeschiedenis van het landschap. De archeologische verwachtingskaart laat zien dat archeologische resten niet willekeurig over een gebied zijn verspreid, maar gerelateerd zijn aan bepaalde landschappelijke kenmerken of eigenschappen. Binnen het landschap van de gemeente Deventer zijn geomorfogenetisch/ bodemkundig karakteristieke eenheden onderscheiden die zijn verdeeld over zeven geomorfologische hoofdeenheden. Aan alle geomorfogenetische eenheden is een profieltype gekoppeld.⁴ In dit profieltype zijn de verwachte sporendichtheid en de verwachte diepteligging van het archeologisch niveau en daarmee de mate van conservering meegenomen. Deze profieltypen zijn ingedeeld in een aantal verwachtingswaarden. Onder archeologische verwachting wordt de kans op het voorkomen van archeologische resten verstaan. Meer specifiek zegt een archeologische verwachting iets over de relatieve dichtheid waarin archeologische resten (vondst- en/of spoorcomplexen) binnen een landschappelijke eenheid kunnen voorkomen.

De historische binnenstad van Deventer heeft profieltype 11, een profieltype met een zeer hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten en mate van conservering.⁵ Dergelijke gebieden met dit profieltype hebben op de gemeentelijke beleidskaart een beleidswaarde 5 of 6.⁶

2. Historische elementen en verwachting

Op de nieuwe archeologische verwachtingskaart voor de gemeente Deventer is voor de late middeleeuwen en nieuwe tijd niet altijd de fysische geografie doorslaggevend voor de verwachtingswaarde. Zeker in deze periode slaagt de mens er steeds meer in de natuur naar zijn hand te zetten waardoor het verband tussen landschappelijke mogelijkheden en locatiekeuze steeds minder goed in een model te vatten is. Juist voor deze periode zijn historische bronnen beschikbaar op basis waarvan veel elementen goed kunnen worden gelokaliseerd. Daarom zijn op basis van historische bronnen (zoals kaarten) locaties van historische elementen met een hoge verwachting aangewezen, waar archeologische resten uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd worden verwacht. Deze verwachting is weer vertaald in het beleidsregime van de nieuwe beleidskaart en heeft geleid tot de waarden zoals opgenomen in dit bestemmingsplan. Een gedetailleerdere beschrijving van de historische elementen en de onderbouwing van de hieraan gekoppelde beleidscategorieën is te vinden in de rapportages bij de archeologische verwachtingskaart⁷ en de archeologische beleidskaart⁸. Deze rapportages maken daarmee onderdeel uit van de onderbouwing bij dit bestemmingsplan.

Op de verwachtingskaart vormt de gehele binnenstad binnen de middeleeuwse stadsmuren, de historische kern van Deventer, een geheel met een hoge archeologische verwachting en sporendichtheid. Binnen de stadswal en latere stadsmuur is sprake van langdurige continuïteit in bewoning en grondgebruik. Het gevolg hiervan is een complexe opbouw van archeologische lagen en een hoge dichtheid aan archeologische informatie. Binnen de binnenstad is wel sprake van variatie in de sporendichtheid. Deze sporendichtheid bestaat feitelijk uit twee componenten, de dichtheid aan

³ Zie voor een uitgebreidere beschrijving en onderbouwing: Willemse *et al.*, 2013, 126-127.

⁴ Willemse *et al.*, 2013.

⁵ Willemse *et al.*, 2013, 22.

⁶ Vermeulen, 2015, 18 en bijlage 3, 53.

⁷ Willemse *et al.*, 2013.

⁸ Vermeulen, 2015.

sporen in de verschillende lagen en het aantal lagen op een locatie. De combinatie van beide componenten bepaalt feitelijk hoe groot het informatieverlies bij een ingreep met een gegeven oppervlakte is. Voor de binnenstad worden drie dichtheden onderscheiden: normaal, hoog en zeer hoog (respectievelijk beleidswaarde 4, 5 en 6). Voor alle drie de dichtheden is de in wet voorgestelde vrijstellingsgrens voor oppervlaktes van 100 m² te ruim, want ook kleinschalige onderzoeken kunnen in de binnenstad tot grote resultaten leiden.⁹

De ontwikkeling van de stad Deventer wordt beschreven in de rapportage bij de archeologische verwachtingskaart en voor een uitgebreide versie van deze beschrijving wordt dan ook verwezen naar het desbetreffende hoofdstuk in die rapportage.¹⁰ Een korte samenvatting, specifiek voor dit bestemmingsplangebied, wordt hier gegeven.

Hoewel het grootste deel van het archeologische bodemarchief in de Deventer binnenstad uit de middeleeuwen stamt, kunnen zich onder de middeleeuwse lagen prehistorische sporen bevinden. Op de top van het dekzand vond in het laat-mesolithicum (6450-4900 voor Chr.) de eerste archeologisch aantoonbare activiteit in de huidige binnenstad plaats. Zo zijn verschillende haardkuilen gedocumenteerd bij opgravingen op het Grote kerkhof en het nieuwe stadshuiskwartier op het Burseplein.¹¹ De vindplaats kan worden geïnterpreteerd als een basiskamp dat kort in gebruik is geweest, waarbij vuurstenen gereedschap werd gemaakt.

Na deze laat-mesolithische gebruikperiode raakt het gebied overstoven door een pakket fijn stuifzand, met een dikte van minimaal 20 cm. Mogelijk is deze stuiffase het gevolg van menselijk (agrarisch) handelen in de omgeving. In de top van dit stuifzand ontstaat in de late prehistorie een akkerlaag. Deze akkerlaag is op verschillende plekken in de Deventer binnenstad aangetroffen.¹² Door de langdurige bewerking van deze laag zijn op veel plaatsen geen individuele fasen meer herkenbaar. De akkerlaag kent op de meest intacte plekken een dikte van ca. 50 cm. De vroegste keramiekvondsten uit dit pakket dateren uit het laatneolithicum en de bronstijd. Het gebruik van de akkerlaag lijkt door te lopen tot in de Romeinse tijd (mogelijk tot en met de 4de eeuw). In de laat-Romeinse tijd lijkt het gebruik (en de bewoning) af te nemen. Sporen en vondsten uit de Merovingische periode ontbreken vrijwel in de gehele binnenstad.

Bij het onderzoek aan de Stromarkt (project 034) in 1966 en 1967 zijn geen sporen uit de prehistorie aangetroffen.¹³ Bij de aanleg van een ondergrondse vuilcontainer in het noorden van het bestemmingsplangebied is in een aanvullende boring het natuurlijke zand aangetroffen, maar geen akkerlaag. De overgang van de middeleeuwse ophogingslagen naar het natuurlijk zand was abrupt, wat wijst op een vergraving waarbij een eventueel aanwezige prehistorische akkerlaag of andere prehistorische of Karolingische sporen vergraven zijn.¹⁴ De trefkans op prehistorische of Karolingische sporen binnen het bestemmingsplangebied lijkt hierdoor gering. De omvang van de vergraving is echter niet bekend, waardoor er binnen het bestemmingsplangebied wel rekening dient gehouden te worden met prehistorische resten.

De locatie van het bestemmingsplangebied lag vanaf de 9de eeuw binnen de nederzetting Deventer. Over de eeuwen (van ca. de 10de – 16de eeuw) is een circa 3 m dik pakket aan ophogingslagen, bouwresten, (afval)kuilen etc. ontstaan, dat het verhaal vertelt van de ontwikkeling van Deventer. Het bestemmingsplangebied ligt centraal in de middeleeuwse stad, op een kruispunt van invloedssferen. De Stromarkt markeert met name de grens tussen het stedelijk en bisschoppelijk areaal in de middeleeuwen. Aan de zuidzijde van het bestemmingsplan, lag vanaf de 11de of 12de eeuw de ommuurde proosdij. Ten noorden lagen de stadswijk Noordenbergstraat, waar al vanaf de Karolingische periode handelsactiviteiten zijn aangetoond en de stadswijk Engestraat, gekenmerkt door diverse gasthuizen.

⁹ Zie voor een onderbouwing van de beleidswaarden en de bijbehorende vrijstellingsgrenzen: Vermeulen, 2015.

¹⁰ Willemse, *et al.*, 2013, hoofdstuk 4; 89-113.

¹¹ Grote kerkhof: Van der Wal, 2015. Stadskantoor: Mittendorff et al., in voorbereiding (RAD 45).

¹² Van der Wal, 2015.

¹³ Vermeulen & Mittendorff, 2007, 4-6.

¹⁴ Van der Wal, 2015, 136-139.

Het bestemmingsplangebied bevindt zich in het immuniteitsgebied van de Lebuinuskkerk. Het centrum van dit gebied werd gevormd door de Lebuinuskkerk en de bisschopshof. De oudste fase van de bisschopshof dateert uit de tweede helft van de 10de eeuw. Mogelijk vormden kapittelklooster en bisschopshof op dat moment nog één geheel. Deze immunitetszone was door grachten en/of muren begrensd.¹⁵ Rond 1040 verhiel bisschop Bernold Deventer tot een zelfstandig kapittel, waarmee het bestuur van het kapittel in handen kwam van een proost en een deken. In de loop van de eeuwen groeide het kapittel, wat ertoe leidde dat ook het immunitetsgebied moest uitbreiden. Vermoed wordt dat dit ook het moment is dat er onderscheid werd gemaakt tussen het bisschopshof, de proosdij en een gebied voor de deken en de kanunniken.¹⁶ Een uitbreiding van het gebied was noodzakelijk door de groei van het kapittel. Hierbij kreeg de proost het perceel ter hoogte van Stromarkt 19. De kern van dit pand is aan het einde van de 12de of het begin van de 13de eeuw gebouwd. Vanaf het begin fungeerde dit gebouw als proosdij. Het gebied werd door een muur afgescheiden van het niet-kerkelijke deel van de stad.

Hoe de grenzen van deze immunitetszone precies liepen is niet duidelijk. Aan de Nieuwe Markt en de Graven zijn resten van de grens in de vorm van een gracht en een muur aangetroffen.¹⁷ Ook bij de plaatsing van een vuilcontainer aan de Stromarkt is een muur rond de proosdij gevonden.¹⁸ Mogelijk omsloot de gracht het gehele immunitetsgebied waarbinnen ook het Grote Kerkhof gelegen was, maar hiervoor is tot op heden nauwelijks bewijs.

Na de Reformatie verloor het gebied zijn kerkelijke functie. Pas in 1663 nam de stad de volledige controle en macht over de voormalige proosdij over van de Staten van Overijssel.¹⁹ De stad liet tussen 1664 en 1668 een marktplein aanleggen op de grond van de voormalige proosdij, de Stromarkt. Het bestemmingsplangebied valt binnen de grenzen van dit 17de-eeuwse plein. Het huis van de proosdij werd, samen met de nu kleinere tuin, verkocht aan ritmeester De Sandra.²⁰ Het verkleinde perceel werd opnieuw ommuurd. In de jaren 60 van de vorige eeuw werd de tuin met een 19de-eeuwse monumentale hoekwoning vervangen door het nog bestaande bankgebouw.

3. Archeologische waarden

Door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) zijn enkele terreinen van hoge archeologische waarde en een terrein van archeologische betekenis aangewezen. Zo ook de historische kern van Deventer. De gehele binnenstad van Deventer is door de RCE aangewezen als terrein van archeologische waarde.

In de praktijk blijkt veelal dat de methoden waarop deze aanwijzingen van terreinen zijn gebaseerd niet afwijken van de methoden die in de verwachtingskaart zijn gehanteerd. In veel gevallen gaat het om verwachtingswaarden in plaats van waarden. Bij de totstandkoming van de beleidskaart is gecontroleerd in hoeverre de terreinen van hoge archeologische waarde en archeologische betekenis ook uit de verwachtingskaart naar voren komen. Daar waar de waarden van de RCE ook uit de verwachtingskaart naar voren komen, zijn zij niet apart opgenomen op de beleidskaart maar verwerkt in de betreffende laag. Daar waar het werkelijk waarden betreft die gebaseerd zijn op onderzoek zijn ze apart opgenomen in de lijst met archeologische waarden.²¹

De locatie van het bestemmingsplangebied valt binnen het door de RCE aangewezen terrein van archeologische waarden. Ook hier gaat het vooral om een hoge verwachtingswaarde in plaats van waarden. Op de verwachtingskaart heeft de Deventer binnenstad eveneens een hoge verwachting (hoge archeologische verwachting), zodat deze waarden niet apart zijn opgenomen in de beleidskaart.

4. Verstoringen

Als gevolg van forse ingrepen zoals bijvoorbeeld afgraven of ontgronden, nieuwbouw met kelders, omvangrijke infrastructuur zoals spoorwegen en kanalen en opgravingen uit het verleden zijn sommige terreinen zodanig aangetast dat betwijfeld kan worden of zich nog archeologische waarden

¹⁵ Vermeulen & Mittendorff, 2007, 8.

¹⁶ Mittendorff & Vermeulen, 2009, 4

¹⁷ Groothedde, 1996.

¹⁸ Van der Wal, 2015, hoofdstuk 13; 82-88.

¹⁹ Nalis, 1996, 69.

²⁰ Vermeulen & Mittendorff, 2007, 9.

²¹ Vermeulen, 2015, 32 & 57-58.

in de bodem bevinden. In die gebieden waar de bodem diep verstoord is, mag worden aangenomen dat er geen belangrijke archeologische sporen (meer) aanwezig zijn. Voor deze gebieden geldt geen archeologische verwachting meer: waarde '0'. Deze locaties hebben dus op de bestemmingsplankaart geen 'dubbelbestemming archeologie' meer. Binnen terreinen met beleidswaarde '0' gelden geen archeologische voorwaarden, ongeacht de oppervlakte van de ingreep.

Binnen het bestemmingsplangebied is een zone met beleidswaarde '0' aanwezig. Voorafgaand aan de bouw van het SNS-pand in 1967 heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden onder een groot deel van de kelder.²² Dit deel heeft daarom geen archeologische verwachtingswaarde meer. Onder een deel de kelder heeft nog geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Vanwege een te verwachten dikte van de ophogingslagen van 3 tot 4 m in dit binnenstedelijke gebied, is het mogelijk dat hier nog een deel van de archeologische lagen aanwezig is. Bij werkzaamheden onder en naast de bestaande kelder en eventuele noodzakelijke aanpassing of uitbreiding van de bestaande fundering kan het nog aanwezige bodemarchief worden verstoord. **In de rest van het bestemmingsplangebied, met name onder het huidige plein Stromarkt,** is nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. De bovenste 0,5 m zal door werkzaamheden voor kabels en leidingen vermoedelijk verstoord zijn, maar daaronder zullen de archeologische lagen en resten nog intact zijn.

5. Literatuur

- Brokamp, B., 2013. *Landweren bij Deventer. Een historisch geografisch onderzoek naar de laat-middeleeuwse verdedigingslijnen in de gemeente Deventer* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 65), Deventer.
- Groothedde, M., 1996. Voor de deur van het bisschopshof, in: J.R.M. Magdelijns, H.J. Nalis, R.H.P. Proos & D.J. de Vries (red), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immunitet in bodem, bebouwing en beschrijving*, Deventer, 127-136.
- Mittendorff, E. et al., in voorbereiding. *Stadhuiskwartier* (werktitel), (Rapportages Archeologie Deventer 45), Deventer.
- Mittendorff, E. & B. Vermeulen, 2009. *Bureaustudie Geert Groote Hof Deventer : Aanvulling Stromarkt* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 27), Deventer.
- Nalis, H.J., 1996. De reformatie van de geestelijke huizen, in: J.R.M. Magdelijns, H.J. Nalis, R.H.P. Proos & D.J. de Vries (red), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immunitet in bodem, bebouwing en beschrijving*, 47-86.
- Spitzers, T., 1996. De opgraving aan de Stromarkt (1966/1967), in: J.R.M. Magdelijns, H.J. Nalis, R.H.P. Proos & D.J. de Vries (red), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immunitet in bodem, bebouwing en beschrijving*, Deventer, 115-126.
- Vermeulen, B., 2013. *Het begraven oorlogsverleden van Deventer. Een archeologisch verwachtingsmodel voor sporen uit de Tweede Wereldoorlog* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 64), Deventer.
- Vermeulen, B., 2015. *Onderbouwing vrijstellingsgrenzen Archeologie. Van verwachting naar beleid*. (Interne Rapportages Archeologie Deventer 74), Deventer.
- Vermeulen, B. & E. Mittendorff, 2007. *Lamme van Dieseplein & Stromarkt – Bureaustudie Geert Groote Hof Deventer* (Interne Rapportage Archeologie Deventer 25), Deventer.
- Wal, M. van der, 2015. *Vensters op de stad. De aanleg van 37 ondergrondse vuilcontainers in de binnenstad van Deventer* (Rapportages Archeologie Deventer 48), Deventer.
- Willemse, N.W., L.J. Keunen, L.M.P. van Meijel & T. Bouma, 2013. *...Die plaatsen, welke in de Douwelerkolk verdronken zijn... Fysisch- en historisch-geografische bouwstenen voor een archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer* (RAAP Rapport 2571), Weesp.

²² Spitzers, 1996.